

RÉSUMÉ

Dans son article »Deux mots étrangers orientaux chez les vieux écrivains croates« l'auteur examine les origines des deux mots qu'on trouve chez les vieux écrivains croates, surtout dans le poème épique du comte Pierre Zrinski »Le siège de Siget«. Le premier mot c'est »segrdom« et »segrdomđija«. La prononciation n'est pas assez claire, mais, en s'appuyant sur quelques textes, l'auteur conclut que le mot était prononcé avec une r-voyelle. Mažuranić avait déjà exprimé l'opinion que le mot était d'origine turque. L'auteur confirme cette opinion en établissant qu'il s'agit du mot turc »segirdim« qui a deux significations: 1) cours et concours, et 2) chemin couvert ou plate-forme à l'arrière d'un parapet. Dans les textes cités par l'auteur le mot a l'une ou l'autre signification. — Le mot »hemjava« ou bien »hemiaua« est, d'après l'auteur, d'origine persane. On trouve chez Zenker le mot persan »hengame« signifiant »foire ou réunion des marchands, tumulte, fracas«, ce qui correspond à la signification du mot dans les textes. L'auteur examine ensuite comment Zrinski ait prononcé le mot.

SAČUVANI PRIMJERCI PRVE HRVATSKE TISKANE KNJIGE

Mladen BOŠNJAK, Zagreb

UVOD

Opće kulturno značenje i važnost prve hrvatske tiskane knjige nije u njenom sadržaju (ta u ono doba gotovo i nije mogla imati drugi sadržaj osim vjerskoga), niti toliko u tome, što je pisana osebujnim glagoljskim slovima, već u prvom redu u tome, što je to uopće prvi misal, koji je tiskan u prijevodu, ako uzmemo latinski kao izvorni jezik. Izašao je mnogo ranije i od grčkoga prijevoda, dakle od prijevoda na jezik, koji je u liturgijskom pogledu smatran ravnopravnim latinskome. Prvi potpuni tiskani misal na latinskom jeziku izašao je god. 1474. (svi naime prije toga tiskani misali bili su nepotpuni). Ne prolazi ni potpuni decenij, a već se godine 1483. javlja čitav misal u prijevodu na hrvatskom jeziku, a to za ono prvo vrijeme tiskanja knjiga nije bio nipošto velik vremenski razmak. Naše izdanje misala bilo je 53. po redu od svih do tad izišlih izdanja ove vrlo tražene obredne knjige, a 29. izdano »po zakonu rimskoga dvora«.¹

U svojoj raspravi »Može li se ustanoviti broj listova prve hrvatske tiskane knjige« nastojao sam dokazati na temelju sačuvanih primjeraka u Hrvatskoj, da bi potpuni »Misal po zakonu rimskoga dvora« tiskan glagoljicom god. 1483. trebao imati 220 listova.² Potvrđuju to i sačuvani primjerci prve hrvatske tiskane knjige u inozemstvu, pa premda ni ovi primjerci nisu potpuni, može se to dosta lako utvrditi s nešto više pažnje i pomnijiije bibliografske obrade. Ovo naročito vrijedi za lenjingradski primjerak, te za jedan primjerak u Vatikanu i u Washingtonu. Lenjingradski primjerak ima naime potpuni sačuvani kalendar, a spomenuti vatikanski i vašingtonski imaju potpun sam misal. Ali unatoč gotovo potpunim primjercima u Lenjingradu i u Vatikanu, ipak se po nekom čudnom zakonu inercije uvriježila u novije vrijeme tvrdnja, da prva hrvatska tiskana knjiga ima 210 listo-

¹ Isporedi: Weale — Bohatta. *Bibliographia liturgica*. London, 1928. U tom djelu donijet je opis našeg Misala pod red. br. 1330 na str. 218. Navodi se da ima 222 lista.

² »Republika«, Zagreb, 1945, God. 11., br. 1., str. 62—68. Posebno: M. Bošnjak. Može li se ustanoviti broj listova prve hrvatske tiskane knjige. *Kann die Zahl der Blätter des ersten kroatischen gedruckten Buches bestimmt werden?* Zagreb, 1955.

va. Čudnovato je to tim više, što se u spomenutom primjerku iz Vatikana (a taj je mnogo obrađivan), nalazi odmah na početku opširna latinska bilješka na dvije stranice o našem misalu od Michaela Bobrowskog iz god. 1820. To je, čini se, najstariji, a i najpotpuniji bibliografski opis našega prvoga misala, pa je teško razumjeti, zašto se prelazilo preko ovih napomena i zašto im se nije posvećivala dovoljna pažnja.

Zahvaljujući susretljivosti pojedinih stranih biblioteka i bibliotekara, uspio sam pribaviti pouzdane podatke i mikrofilmove, odnosno foto-snimke pojedinih stranica od sviju dosad poznatih inozemnih primjeraka Misala.* Bez njihova zalaganja ne bih bio u mogućnosti dati ovaj pregled sviju dosada poznatih primjeraka prve hrvatske tiskane knjige.

I. PRIMJERC I U HRVATSKOJ I PROMJENE NALAZIŠTA

Iz spomenute moje radnje vidjelo se, da je potpuni primjerak Misala trebao imati 6 listova kalendara, 213 listova ostalog teksta i na kraju jedan prazni list. Posebice sam obradio sve dotada mi poznate primjerke u Hrvatskoj, dajući za svaki primjerak pregled kvaterniona. Donijeti su podaci za ove primjerke:

1. *Primjerci u Sveučilišnoj knjižnici*

Sign. R 313a

Ukupno ima 212 listova. Misal se sastoji od 5 listova kalendara, 206 listova ostalog teksta, i na kraju mu je jedan prazni list. Nema prvoga lista kalendara (siječanj—veljača) i prema kvaternionima: a₂, 7, 8, v₁, 8, g₁, n₁. Svega mu nedostaje 8 listova.

Sign. R 313b

Ima 207 listova, i to pet listova kalendara i 202 lista ostalog teksta. Također nema prvoga lista kalendara i ovih listova kvaterniona: n₁, t₃₋₅, št₁, 8, c₁, 8, č₁, 3, 4, 6 (prazni). Nedostaje mu 13 listova.

* Dugujem mnogima veliku zahvalnost na strpljivosti i trudu, koji su uložili oko opisivanja, traženja podataka, pa razgledavanja i snimanja knjige. Posebice se i ovdje zahvaljujem: bibliotekaru Narodne biblioteke u Beču prof. dr. Stanislavu Hafneru, direktoru V. M. Barašenkovu i bibliotekarki O. Golubevoj iz Publiczne biblioteke Saltykova-Ščedrina u Lenjingradu, upravitelju Odjeljenja rijetkih knjiga Kongresne biblioteke u Washingtonu Fredericku R. Goffu, bibliotekaru prof. dr. Miji Brleku, koji sada boravi u Rimu, iz Krka M. Poloniju i T. Radiću, a isto tako mnogima u Zagrebu, osobito nespomenutim kolegama.

2. *Primjerak u Knjižnici Jugoslavenske akademije (Sign. Ink. II—14.)*

Primjerak ima svega 129 listova, a nedostaje mu ukupno 91 list. Misal nema početka ni svršetka. Među listovima, koji mu manjkaju, jesu i dva lista kojih nemaju ni ona dva primjerka u Sveučilišnoj knjižnici, a to su: prvi list kalendara i list n_1 .

3. *Primjerak iz arhiva oo. trećoredaca u Glavotoku, a sada u samostanu na Ksaveru u Zagrebu*

Primjerak ima 209 listova, i to 2 lista kalendara i 207 listova ostalog teksta. Nema prvih četiriju listova kalendara (siječanj—kolo-voz) i ovih listova: n_1 , 8, c_{3-6} i na kraju praznoga lista.

4. *Fragment na pergameni kod oo. franjevacu u Košljunu kod Krka*

To je tek jedan list, koji je otkrio V. Jagić i utvrdio, da je to prvi list kvaterniona *dz*. Pergamena je skinuta s korica neke knjige.³

— . —

Uz navedene sačuvane primjerke u zemlji naknadno sam doznao, da u Krku u samostanu oo. trećoredaca postoji i drugi list Misala tiskan na pergameni (uz još dva krnja lista na papiru). Prema tome fragment na pergameni iz ostavštine D. A. Parčića, za koji sam držao da je vjerojatno u Rimu, nalazi se također u Hrvatskoj.

U već navedenoj svojoj radnji naveo sam, da se u inozemstvu nalazi šest primjeraka našega prvotiska i jedan fragment na pergameni iz ostavštine A. Parčića, koji se međutim nalazi u Krku. Nabrojio sam ove primjerke u inozemstvu: jedan primjerak u Narodnoj knjižnici u Beču, dva primjerka u Vatikanskoj knjižnici u Rimu, po jedan primjerak u Državnoj javnoj biblioteci Saltykova-Ščedrina u Lenjingradu, u Kongresnoj knjižnici u Washingtonu i u Ricmanjima kod Trsta. Čini se, međutim, da taj ricmanjski primjerak danas više ne postoji. Najvjerojatnije je to bio primjerak, koji je izgorio 1941. prigodom bombardiranja Narodne biblioteke u Beogradu. Ima naime podataka, da je primjerak iz Ricmanja došao u zemlju (izgleda preko Staroslavenske akademije u Krku), ali se ne zna ništa potanje, kako je došao odanle u Beograd. Današnja uprava Narodne biblioteke u

³ Isporedi nadalje: M. Bošnjak, Vatroslav Jagić — Slavske inkunabule na pergameni. »Republika«, Zagreb, 1954. God. 10., br. 9., str. 747.

Beogradu ne raspolaže nikakvim podacima o primjerku Misala iz 1483., jer su joj, osim knjižne imovine, izgorjeli također i svi inventari i katalozi, kako mi je pismeno saopćeno, a navedeno je to i u članku Miroša Kićovića »Propast i obnova Narodne biblioteke u Beogradu.«⁴ Kićović poslije nabiranja niza dragocjenih kulturnih srpskih pisanih i tiskanih spomenika, koji su propali u ratnoj katastrofi, (između ostalog i osam primjeraka prve srpske tiskane knjige *Oktoih prvoglasnik* Đ. Crnojevića iz god. 1494.), spominje i hrvatske dragocjenosti i među inim kaže, da je biblioteka imala i najstariju hrvatsku knjigu, Misal od 1482.⁵(!) Za taj primjerak, iako nije bio potpun, nije šteta samo u tome, što je time jednoga primjerka našeg Misala iz god. 1483. nestalo, već što su s njime propale i sve bilješke u tome primjerku, kojima je, čini se, ovaj primjerak osobito obilovao, a nigdje nisu zabilježene.

II. NAKNADNO PRONAĐENI FRAGMENTI U HRVATSKOJ

1. Dva lista na papiru u samostanu oo. trećoredaca u gradu Krku

Gornji dijelovi listova su oštećeni, a sadrže blagoslov svijeća, ophod i misu na svijećnicu 2. veljače. Kako se taj sadržaj u Misalu proteže na tri lista, t. j. na listovima r_1 do r_3 , zatražio sam, da mi se prepisu zadnji retci svakoga stupca. Listovi su kod oznake broja kvaterniona oštećeni, tako da se i kod jednog i kod drugog lista vidi slovo r , ali se ne vidi broj. Na temelju teksta svakoga stupca nedvojbeno je, da su sačuvani listovi: r_2 i r_3 .

2. List na pergameni u samostanu oo. trećoredaca u gradu Krku

Na temelju biografskih podataka o Parčiću iz Stanojevićeve Enciklopedije držao sam, da se ovaj fragment na pergameni nalazi u Zavodu sv. Jeronima u Rimu. Međutim uspoređujući druge biografije D. A. Parčića, naročito onu S. Ivančića,⁶ vidi se, da je Parčić istina umro u Rimu kao kanonik Jeronimskog zavoda, ali da je već ranije bio ostavio sva svoja glagolitika i rukopise biskupiji u Krku. Prof. M. Brlek iz Rima mi je potvrdio, da tamo nema toga fragmenta.

⁴ »Bibliotekar«, Beograd, 1948. God. 1., br. 1., str. 8—18.

⁵ Ibid., str. 12.

Isporedi nadalje: M. Kićović. Narodna biblioteka u Beogradu. Enciklopedija Jugoslavije. Zagreb, 1955. Sv. 1., str. 521—522.

⁶ S. Ivančić. Povjestne crtice. Zadar, 1910. Str. 199—200. Nadalje: *Daroslav* (Pseud. K. Bonifačić.) Dragutin A. Parčić, Krk, 1903.

U arhivu biskupije nema danas ništa iz ostavštine pok. Parčića. Međutim u arhivu samostana oo. trećoredoca pod brojem 148 postoji nekoliko glagoljskih listova iz neutvrđenih knjiga u »Zbirci glagoljskih starina«, i tu je pronađen naš fragment.

Fragment na pergameni je tek gornja polovica lista. Sadrži na prvoj strani navečerje (vigiliju) apostola Petra i Pavla dne 28. lipnja, a na drugoj strani molitvu i dva odlomka epistole na blagdan istih apostola dana 29. lipnja. Prema dobivenom prijepisu prvih redaka svakoga stupca toga lista sigurno je, da je sačuvani list bio s₆.

Vrijednost ovog sačuvanog fragmenta jest u tome, što odsada ne postoji više samo *jedan* list na pergameni, a osim toga svaki pripada drugom kvaternionu (jedan bliže početku, drugi bliže kraju). To potvrđuje, da je prva hrvatska tiskana knjiga bila u cijelosti štampana i na pergameni. Po izlasku novijih izdanja misala gubio je stariji na vrijednosti, i kao mnogi drugi kodeksi na pergameni, tako su i pergamentski primjerci našeg Misala doživjeli sudbinu, da su se listovi od kože, kao trajni i skupi materijal, upotrebljavali za uvez drugih knjiga (list dz,!), a možda su se brisanjem ranijeg teksta ponovo upotrebljavali i u koje druge svrhe, pa se zbog toga nije sačuvao ni jedan veći primjerak na pergameni. Primjerci u Hrvatskoj bili su uopće u mnogo većoj upotrebi nego oni u inozemstvu, i zbog toga su se slabije mogli očuvati.

3. List na papiru iz Novog Vinodola, sada u posjedu Staroslavenskog instituta u Zagrebu

Postoji još jedan lijepo sačuvani list našega Misala iz Novog Vinodola, kojemu je sada vlasnik Staroslavenski institut u Zagrebu. To je šesti list kvaterniona p.

4. Primjerak u samostanu oo. dominikanaca u Bolu na otoku Braču

U samostanu oo. dominikanaca u Bolu na otoku Braču ima ukupno 46 listova. Primjerak nije dosada nigdje spomenut, a potječe iz mješta Murvice (naselje zapadno od Bola) i prenijet je zajedno s ostalim crkvenim knjigama poslije god. 1946., kada je tamošnji župnik napustio župu, jer je bio premješten na drugu dužnost. Župa je potpala pod nadležnost župe u Bolu, t. j. pod dominikance, pa su zato onamo prenijete i u samostanu pohranjene sve crkvene knjige, među njima i sva glagolitica, pa tako i ostaci našega prvotiska.

Primjerak ima prema kvaternionima ove listove: v₂, 3, 6, 7, j₆₋₈, k₁₋₈, l₁₋₈, m₁₋₈, n₄₋₆, o₁₋₈, p₂ i p₃. Svega 46 listova. Listovi su prilično dobro sačuvani, osim posljednja tri lista, kojima je osobito oštećen donji desni ugao, pa se kod lista p₂ i p₃ ne može naći ni oznaka kvaterniona. Inicijali su pretežno prazni. Marginalija na samoj knjizi ima malo i nisu važna. Na list n₄ zasebno je prilijepljen jedan list i taj je ispisan starom glagoljskom kurzivom, a manji dio (zajedno s crtežem broda) je iz novijeg vremena.

Na kraju toga sumarnog pregleda sviju primjeraka Misala 1483. u Hrvatskoj, primijetio bih, da nije isključeno, da će se možda naći još koji primjerak ili fragment toga spomenika. Možda će i ova radnja tome pridonijeti, da bi se konačno evidentirali svi ostaci našega prvotiska.

III. PRIMJERC I U INOZEMSTVU

1. *Primjerak u Narodnoj biblioteci u Beču (Sign. 1 D—14.)*

Bečki primjerak ima ukupno 215 listova. Biblioteka posjeduje od Kopitara u rukopisu opis Misala i tu je pogrešno zabilježeno, da primjerak ima 214 listova, dok ih u stvari ima 215. Bečki primjerak nema prvoga lista kalendara, zatim n₄, 5, č₁ i zadnjeg praznog lista.*

Taj primjerak ima dakle list n₁, kojega nema nijedan primjerak u Hrvatskoj. Poledina spomenutog lista je prazna i na nju je naknadno nalijepljen drvorez, koji prikazuje raspeće, rad nepoznatog majstora. Slika je nalijepljena nakon tiskanja knjige, ali najkasnije do 20. III. 1656. Toga su naime dana upisana neka glagoljska marginalija na tu stranicu te jedno slovo prelazi neznatnim dijelom preko okvira nalijepljene slike. Bilješka govori o nekom popu Jurju Polčiću iz Lovrana, koji je vjerojatno postao namjesnikom i bio »dobro deržan od svih komuni od kraja«. Bilješka se nalazi iznad slike, a do nje je načinjen mali ornamentni crtež iz tropleta. S desne strane spomenute slike nalazi se druga bilješka, u kojoj se isti svećenik preporuča onomu, koji će misiti iz tog misala, da ga se spomene u svojim molitvama. Na donjem rubu slike neka je ruka zabilježila glagoljska slova od a do s. Osim na ovoj strani ima bilježaka i na drugim listovima, tako na pr. na kraju knjige ispod kolofona. Ta je bilješka napisana 28. V. 1598., a pisao ju je neki kapelan. Kako je zadnji list jako oštećen, jer mu je oderan donji dio, tako manjka i dio te bilješke, i to baš tamo, gdje bi poslije riječi »popa« došlo ime, a možda i mjesto.

Kod ovoga primjerka za nas je svakako najzanimljivije, da se Misal još sredinom 17. stoljeća nalazio u Istri. To kazuje jezik, kojim su pisane ove bilješke, kao i spomen mjesta Lovrana.

Bečkom primjerku nedostaju u većem dijelu inicijali. Uvez knjige je originalan, u koži, s drvenim okovanim koricama ukrašenim meander-ornamentikom. Hrbat knjige protkan je kosim pravokutnicima.

2. *Primjerak u Lenjingradu*

Lenjingradski (nekoć Berčićev) primjerak Misala čuva se u Državnoj javnoj biblioteci imena Saltykova-Ščedrina. Ima 218 listova i na kraju privez od 5 listova rukopisa. Nema lista a₈ i zadnjeg praznog lista. To je jedini poznati primjerak, koji ima potpuni kalendar. Ima dakle i prvi list kalendara i list n₁, t. j. oba lista, kojih nema ni u jednom primjerku u Hrvatskoj. I u ovom primjerku je na praznu stranicu n₁ nalijepljen drvorez, koji predstavlja raspeće, ali se ono vrlo razlikuje od bečkog primjerka. No o tome kasnije.

O lenjingradskom primjerku pisao je Ivan Milčetić (1853—1921). Ovdje ću spomenuti samo tek nedavno objelodanjenju raspravu »Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu«. ⁷ Milčetić se manje zadržao na tiskanim knjigama negoli na rukopisima, no ipak je vrlo iscrpne podatke dao upravo o našem prvotisku.

Lenjingradski primjerak obiluje s mnogo bilježaka. Te su bilješke pisane bosanskom ćirilicom. Tako je vjerojatno bila pisana i ona bilješka u ricmanjskom primjerku, o kojoj je pisao Milčetić u svom »Prethodnom izvještaju«. ⁸ Godine su opet pisane uvijek glagoljicom. Jezik tih bilježaka je čakavsko-ikavski (»umri«, »poslidni«, »vični«, »drivan«, »miseca«, »lito«, i t. d.) Prema pismu, jeziku i prezimenima, čini se, da se taj primjerak nalazio u 16. stoljeću negdje u Srednjoj Dalmaciji.

Na prvoj strani kalendara dolazi latinski distih:

»qui furabit istum librum
non videbit deum XPS (Christum)«.

Na drugoj strani kalendara i dalje zabilježeno je bosanskom ćirilicom: 1538. (godine su pisane glagoljicom!) »kada umri ivan mikloš...«, ispod toga »umri ivan milanović« i »1557. umri mikula...« Na donjem praznom rubu nalazi se opet opširnija bilješka

⁷ Radovi Staroslavenskog instituta. Zagreb, 1955. Knj. 2. Str. 93—128.

⁸ I. Milčetić. Prethodni izvještaj o izučavanju hrvatske glagoljske književnosti. Zagreb, 1909. Ljetopis JA, sv. 23., str. 182—183.

o tri petka u godini, kada su bili raspeti Isus, apostol Petar i apostol Andrija, a koji su petci osobito »vridni« za postiti . . .

Ispod navedene slike raspeća, verso lista n₁, zapisana je molitva o križu.

Najzanimljivija je posljednja bilješka na kraju knjige, za koju Milčetić kaže, da je početak onom privezanom rukopisu i da je na njem godina 1530. Međutim Milčetić nije pročitao godinu do kraja, jer taj zapis donosi podatak o pogibiji Petra Kružića:

»Let roistva Hva
1530. i sedmo lito
tekući miseca marca
na dan 12. kada bi
razboj u Solinu i tote
pogibe knez Peter Kružić
banovac . . .«

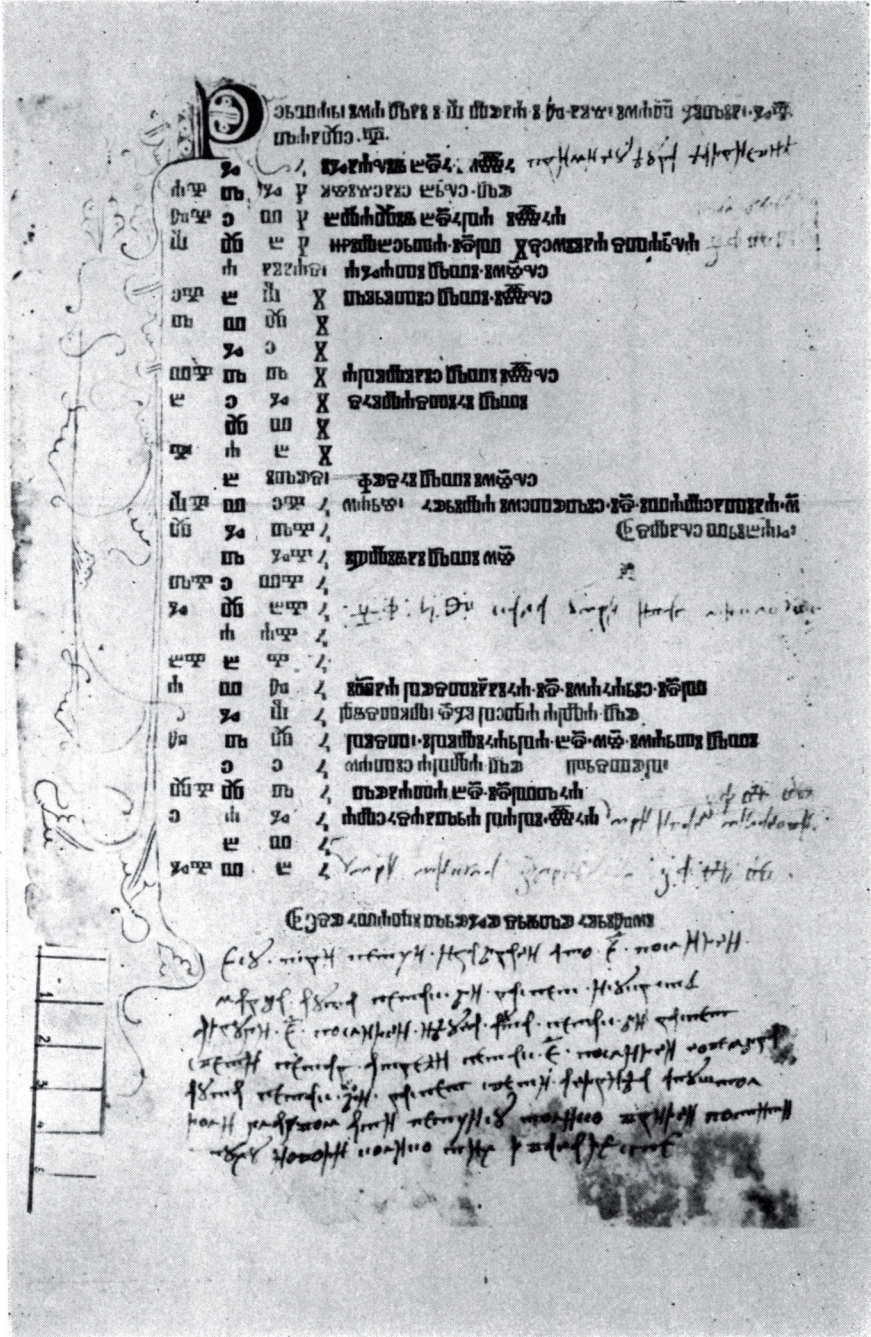
Milčetić kaže u bilješci za ricmanjski primjerak, da mu nedostaju dvije stranice.⁹ Time je sigurno, da ni taj primjerak nije bio potpun, a šta mu je sve nedostajalo, ne će se više moći saznati, jer Milčetić nije brojio listove. Kod vatikanskih primjeraka, za koje kaže da ih nije dospio pregledati prigodom boravka u Rimu, navodi pismo Mihovila *Bobczinskog* Kopitaru iz god. 1821. To je međutim pogreška kod prepisivanja, jer se ne radi o *Bobczinskom* već o *Bobrowskom*, ali o tome ću više reći kod prikaza vatikanskog primjerka (sign. Inc. 733).

3. Primjerak u Kongresnoj biblioteci u Washingtonu

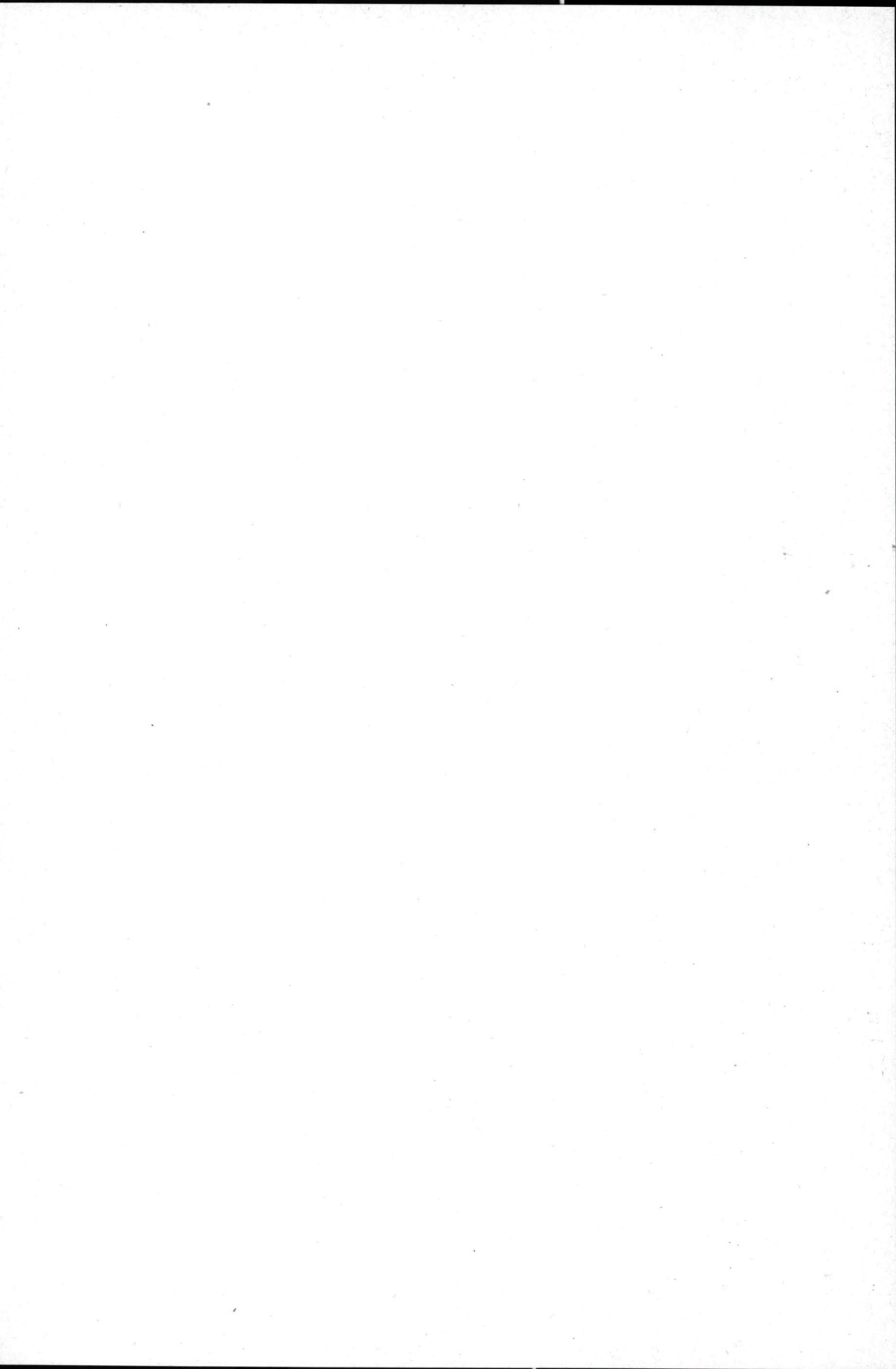
Primjerak u Washingtonu potječe iz zbirke, koju je sakupio Otto H. F. Vollbehr. Uvezan je u originalne korice te je s te strane vjerojatno najbolje sačuvani primjerak. U svemu ima 213 listova. Nema niti jednoga lista kalendara, i nema zadnjega praznoga lista.

I ovaj primjerak ima list n₁, kojega kod nas nema. Ovdje je također nalijepljen drvorez sa slikom raspeća. Na slici odjeća i izraz lica kod Ivana i Marije pored križa podsjećaju na lenjingradski primjerak, samo što je vašingtonski mlađi i dotjeraniji. Drvorez je većeg formata i odgovara formatu knjige. Ovdje je autor izvorniku poznat: to je kopija djela, koje je izradio Jörg Breu st. (1480—1537), kako je to utvrdio sveuč. prof. dr. Otto Benesch.

⁹ I. Milčetić. Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu. Zagreb. 1955. Str. 125.

Mjesec veljača (pervarъ) u Lenjingradskom primjerku

4. Prvi primjerak u Vatikanu (*Sign. Inc. II — 733.*)

Primjerak ima olovkom provedenu folijaciju od 1 do 222 (jer su uključeni svi privezani listovi). U knjižnici je redovno izložen u vitrini i rijetko se izdaje. Ima tiskanih 217 listova, a praznine su naknadno ispunjene rukom. Na početku knjige je privezan list M. Bobrowskoga pisan početkom prošloga stoljeća, i na kraju su dva lista na kojima su bilješke iz 16. vijeka. Primjerak nema 3. i 4. lista kalendara (svibanj — kolovoz) i zadnjeg praznog lista. Praznine u kalendaru naknadno su ispisane rukom (2 lista). Rukopis je čitak i dotjeran, ali ne tako lijep kao u drugom primjerku u toj knjižnici.

I ovaj primjerak ima oba lista, koji manjkaju kod svih Misala u Hrvatskoj. Na verso listu n₁ nije nalijepljena slika, kao što je to kod lenjingradskog, vašingtonskog i bečkog primjerka, već je stranica ostala prazna.

Na samom početku knjige dodana je, kao što je već rečeno, na jednom listu bibliografska obrada Misala, a napisao ju je na latinskom jeziku Mihail K. Bobrowski (1785—1848). Bobrowski je bio unijatski svećenik, koji je mnogo putovao i po našim krajevima i napisao više djela o nama, o našim kronikama, o dubrovačkoj književnosti i o Gunduliću. Nadalje je opisao u Vatikanskoj knjižnici mnoge slavenske rukopise i druge rijetkosti, među inim i naš prvotisak. O njem je pisao V. Jagić,¹⁰ a ima podataka o njemu i u Velikoj poljskoj enciklopediji.¹¹

Opis Misala od Bobrowskog je značajan i može se smatrati prvim bibliografskim opisom te knjige, te je bez obzira na ondašnju terminologiju »slovenski ili ilirski jezik«, »Jeronimova slova«, »dalmatinski govor« i t. d. točniji od mnogih kasnijih opisa (pogriješio je u datumu 24. mjesto 22. pervaara — veljače). Sam opis vrijedan je da se radi čitavog djelovanja Bobrowskoga u svezi s nama i s našom književnošću objelodani u cjelini, pa ga stoga donosim u hrvatskom prijevodu:

»Ovaj je misal sastavljen prema Rimskom misalu u slavenskom ili ilirskom jeziku, tiskan Jeronimovim ili glagoljskim slovima i to većeg formata u fol. god. 1483., kako se to čita u bilješci dodanoj na kraju: »Godine gospodnje 1483. (č u. o. v.) mjeseca veljače 24. (!) dana misal bi dovršen.«

Ovo je prvo izdanje i rjeđe od bijeloga gavrana. Ni najučeniji Slaveni ne poznaju nijednu drugu knjigu, koja bi bila tiskana Jero-

¹⁰ V. Jagić. Istorija slavjanskoj filologii. Sanktpeterburg, 1910. T. 1., str. 227—229.

¹¹ Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana. Warszawa, 1892. T. 8.

nimovim slovima prije ovoga misala. Ovom izdanju bez sumnje pripada naš primjerak, kojega se fragmenat, kako kaže veoma učeni Asseman u *Kalend. Ecclesiae univ. sv. IV. str. 425*, »štampan slovima malo većeg formata čuva u samostanu sv. Ivana u Zadru, a po svjedočanstvu Karamanovu pod br. XXXIX.« Pouzdano je da su crvena majuskulna slova (inicijali) u ovom tiskanom primjerku pisana rukom, pa ih u drugom primjerku, koji ovdje postoji, nema. Listovi nisu označeni brojkama, ali se ipak njihov broj može utvrditi po tipografskim oznakama, koje idu na kvaternionima označenim Jeronimovom azbukom od aIIII do čIII i čine ukupno 219 listova. Primjerak nije potpun na početku, gdje se nalazi kalendar; dva lista pisana su perom, a ostalo je cjelovito i dobro sačuvano.

Djelo može veoma mnogo pridonijeti naučnoj kritici, tako reći zlata je vrijedno. Treba ga naime cijeniti kao neki rukopisni kodeks, koji se među slavenskim liturgijskim rukopisima odlikuje starinom i dobrim tekstom usprkos tome, što je u njemu dosta tiskarskih pogrešaka, koje se obično nalaze u svakom prvom izdanju. Dodaj k tome, da se on jezikom i pravopisom mnogo više približava staroslavenskom jeziku, koji se također naziva književni ilirski, od svih ostalih kasnijih izdanja ilirskih misala, koja su slijedila i koja su vrlo često bila ispravljana i dotjerivana prema pučkom dalmatinskom govoru. Uostalom za povijest slavenskog tiska važnije bi bilo, da daje siguran podatak o mjestu gdje je tiskan, o osobi koja ga je priredila i o rukopisnom kodeksu prema kojem je tiskan. Ali početke mnogih stvari pokriva gusta magla.

U Vatikanskoj knjižnici postoji još i drugi primjerak istog izdanja, koji je nepotpun, ali se pobrinuo marljivi bibliotekar, da mu popuni praznine iz drugog potpunog primjerka. — 13. XII. 1820.

Mihajlo Bobrowsky, kan. u Brestu
prof. u Vilni, Ukrajinac. S. r.«

Milčetić u već spomenutom radu govori o primjercima u Vatikanu, spominje korespondenciju Kopitara i pogrešno citira »Bobczinskog«. Tu korespondenciju objelodanio je L. Pintar pod naslovom: »Inedita zum Briefwechsel Kopitar's«,¹² pa donosi pismo M. Bobrowskog Kopitaru iz Pariza 1821. na latinskom jeziku, gdje mu između ostalog piše, da je u Rimu vidio između drugih slavenskih rijetkosti u Vatikanskoj knjižnici i glagoljski Misal iz god. 1484. (!) i točno citira glagoljicom kolofon. Spominje zatim, da je to prva knjiga, koja je ugledala svijetlo na slavenskom jeziku, ali se ne zna gdje. Možda u

¹² Archiv für slawische Philologie. Wien, 1901. Bd. 23. Str. 315—320.